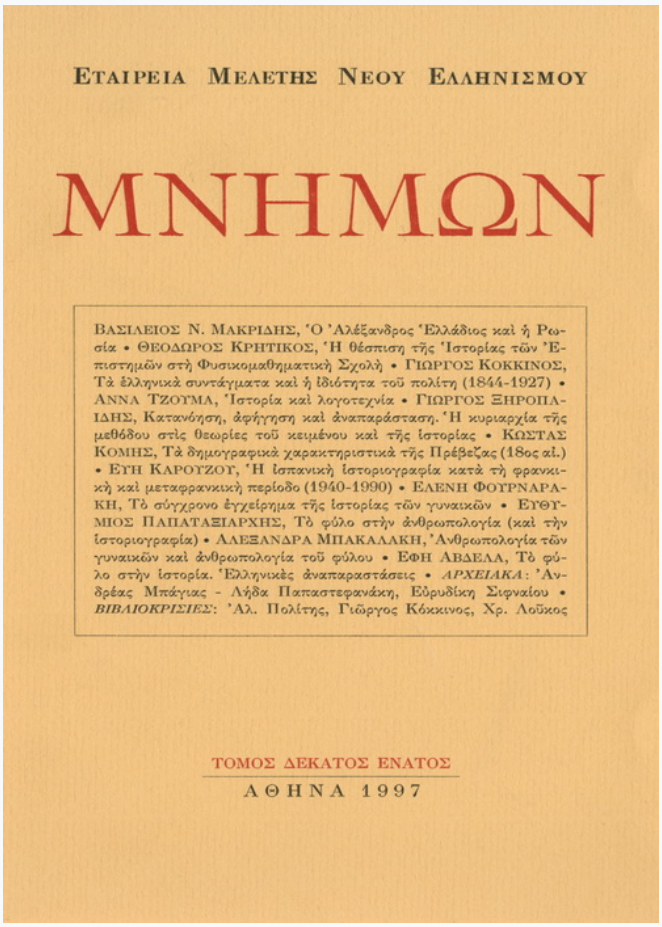
ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Μνήμων

Τόμ. 19 (1997)

ΤΟ ΦΥΛΟ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ. ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ

doi: 10.12681/mnimon.376

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΒΔΕΛΑ Ε. (2014). ΤΟ ΦΥΛΟ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ. ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ. *Μνήμων*, *19*, 225–232. https://doi.org/10.12681/mnimon.376

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 28/03/2024 17:15:09

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ

ΤΟ ΦΥΛΟ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ: ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ[1]

Θα ασχοληθώ με δύο στερεότυπα που συνοδεύουν συστηματικά στην Ελλάδα το γνωστικό πεδίο που ονομάζουμε ιστορία των γυναικών ή/και ιστορία του φύλου (τις οποίες, σημειωτέον, δεν αντιλαμβάνομαι ούτε ως αντιθετικές ούτε απλώς ως φάσεις μιας ιστορικής εξέλιξης, αλλά ως ενιαίο πεδίο με μεγάλη ποικιλία πραγματολογικών εκδοχών και θεωρητικών αναφορών): αναφέρομαι στην αντιμετώπισή τους αφενός ως ανυπόληπτης πολιτικοϊδεολογικής ενασχόλησης και αφετέρου ως θεματικής που στερείται ιστορικού ενδιαφέροντος. Πρόκειται περισσότερο για στάσεις παρά για σαφείς θέσεις, δύσκολα δηλαδή θα τις βρούμε ρητά διατυπωμένες, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι είναι για τούτο λιγότερο υπαρκτές. Ας δούμε τα πράγματα με τη σειρά.

Ένα από τα ζητήματα που συνεχώς επανέρχονται σε διάφορες επιστημονικές συζητήσεις και σεμινάρια για τη σημασία του φύλου στην ιστορία είναι η ανησυχία που διατυπώνουν συχνά φοιτήτριες και φοιτητές κατά πόσο η ιστορική σχέση φεμινισμού και ιστορίας των γυναικών αφαιρεί από αυτήν την τελευταία την επιστημονική της εγκυρότητα. Το ερώτημα ανταποκρίνεται σε μια διαδεδομένη αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η σχέση αυτή προσδίδει στην ιστορία των γυναικών πολιτικοϊδεολογικό χαρακτήρα, της στερεί δηλαδή την αντικειμενικότητα που είναι απαραίτητη στην επιστημονική ενασχόληση με την ιστορία. Κοντολογίς, τη μετατρέπει, υποτίθεται, σε «στρατευμένη» ιστορία ή σε περίπτωση ιδεολογικής χρήσης της ιστορίας.

Η ιστορική σχέση είναι φυσικά γνωστή και ρητή: οι πρώτες μελέτες στην ιστορία των γυναικών τη δεκαετία του '70 ανίχνευσαν στο παρελθόν ζητήματα που έθετε το κίνημα για την απελευθέρωση των γυναικών, προσδίδοντας ταυτόχρονα ιστορική νομιμότητα στα αιτήματά του. Από τότε όμως πολλά πράγματα έχουν αλλάξει. Από τη μια οι συλλογικές μορφές του κινήματος έχουν εξαιρε-

1. Το κείμενο που δημοσιεύεται εδώ έχει μικρές μόνο διαφορές από την αρχική ανακοίνωση και διατηρεί τον προφορικό της χαρακτήρα. Ως εκ τούτου η βιβλιογραφική τεκμηρίωση περιορίζεται στα ελάχιστα απαραίτητα.

τικά συρρικνωθεί και από την άλλη η ιστορία των γυναικών απέκτησε σε πολλές χώρες μεγαλύτερη ή μικρότερη θεσμική κατοχύρωση και ακαδημαϊκή αναγνώριση, μολονότι εξακολουθεί να βρίσκεται σε πολλές περιπτώσεις στο περθώριο της κοινότητας των ιστορικών.

Ταυτόχρονα η προβληματική του φύλου —η σημαντικότερη θεωρητική συμβολή της φεμινιστικής σκέψης— άνοιξε νέες κατευθύνσεις τόσο στη θεωρία όσο και στην έρευνα, διεύρυνε τις θεματικές και διευκόλυνε την επικοινωνία με άλλα ιστορικά πεδία. Οδήγησε στη διαμόρφωση μιας ιστορίας του φύλου, με την έννοια της μελέτης τόσο των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στις γυναίκες και τους άντρες όσο και των συμβολικών χρήσεων του περιεχομένου που παίρνει σε κάθε εποχή η έμφυλη διαφορά. Την ίδια όμως στιγμή η ιστορία του φύλου παρουσιάζεται συχνά στον ακαδημαϊκό χώρο ως «αποκαθαρμένη» από τις υποτιθέμενες φεμινιστικές υπερβολές της ιστορίας των γυναικών, ως πιο «επιστημονική», δηλαδή πιο «καθωσπρέπει», επειδή λιγότερο πολιτική. Η αναφορά στο φύλο και όχι στις γυναίκες φαίνεται ότι απαλύνει σε ορισμένες περιπτώσεις το φόβο της ταύτισης με τη γελοιογραφική αναπαράσταση της «φεμινίστριας»[2].

Στην ουσία έχουμε να κάνουμε εδώ με μια εκδοχή της κλασικής αντίστιξης μεταξύ επιστήμης και πολιτικής με την ευρεία έννοια. Είναι η επιστημονική γνώση αμιγής ή διαπερνάται αναπόφευκτα από θεωρητικές, δηλαδή εντέλει πολιτικές παραδοχές; Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει «καθαρή» ιστορική γνώση ή ο τρόπος που προσεγγίζουμε κάθε φορά το παρελθόν προσδιορίζεται από τα ερωτήματα που μας κάνει το σήμερα να θέτουμε; Η αντιπαράθεση μεταξύ, λ.χ., μιας ιδεαλιστικής εθνικιστικής ιστοριογραφίας και μιας μαρξιστικής ή μαρξογενούς ιστοριογραφίας είναι απλώς αντιπαράθεση μεταξύ «καλών» και «κακών» ιστορικών, ή είναι η έκφραση της διαπάλης των ιδεών που συνιστά την ίδια τη διαδικασία παραγωγής της ιστορικής —και κάθε άλλης— γνώσης; Και γιατί η ιστορία των γυναικών είναι πιο «πολιτική» από την εργατική, ας πούμε, ιστορία ή από μια ιστοριογραφία που υπερασπίζεται ρητά την ταξική ανάλυση; Ή μήπως κάποια είδη ιστοριογραφίας θέτουν πιο «θεμιτά» πολιτικά ερωτήματα από κάποια άλλα;

Χαρακτηριστικός της ασάφειας που περιβάλλει στα καθ' ημάς την αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων είναι ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται

2. Για τις μεθοδολογικές διαδρομές, την παραγωγή και τη θεσμική κατάσταση της ιστορίας των γυναικών σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, για τη σχέση της με τη φεμινιστική θεωρία, αλλά και για την πρόσφατη αντιπαράθεση μεταξύ ιστορίας των γυναικών και ιστορίας του φύλου, βλ. Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά, «Ξαναγράφοντας το παρελθόν. Σύγχρονες διαδρομές της ιστορίας των γυναικών», στο Ε. Αβδελά και Α. Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.

μεταξύ ελλήνων ιστορικών η κατηγορία για ιδεολογική χρήση της ιστορίας. Η ίδια η διατύπωση —στην τρέχουσα σημερινή χρήση της, που διαφέρει αισθητά από το περιεχόμενο που της έδωσαν οι πρώτοι εισγητές της[3]— υπονοεί τη δυνατότητα ύπαρξης μιας μη ιδεολογικής, αμιγώς «αντικειμενικής» ιστορίας. Υπάρχει όμως κάτι τέτοιο; Πιστεύουμε ακόμη ως ιστορικοί ότι η αντικειμενικότητα στην ιστορία είναι κάτι που κατακτά κανείς κλείνοντας απλώς τα αυτιά του στις σειρήνες της πολιτικής, εθνικιστικής, αριστερής ή άλλης; Πενήντα χρόνια μετά τον Μαρκ Μπλοκ, μπορούμε να εξακολουθούμε να υποστηρίζουμε ότι το ζήτημα της αντικειμενικότητας στην ιστορία δεν είναι πολιτικό ζήτημα[4];

Ιδωμένη από το πρίσμα αυτών των ερωτημάτων, η ιστορία των γυναικών αποτελεί στις περισσότερες εκφράσεις της παράδειγμα φεμινιστικής κριτικής στην ακαδημαϊκή γνώση. Μαζί με άλλες προσεγγίσεις στο πλαίσιο της κοινωνικής θεωρίας, στις οποίες περιλαμβάνονται επίσης συζητήσεις γύρω από τη γραφή της ιστορίας, η φεμινιστική σκέψη συνέβαλε από νωρίς στην προσπάθεια να καταδειχθεί ότι δεν υπάρχει «ουδέτερη» γνώση, αλλά ότι η γνώση ενέχει σχέσεις εξουσίας: οι επιστημονικές βεβαιότητες που προβάλλονται ως οικουμενικές ή έγκυρες εκφράζουν (και εξυπηρετούν) άτομα συγκεκριμένου φύλου, κοινωνικής τάξης, φυλής ή πολιτισμικού περίγυρου. Η συνήθης επομένως κατηγορία που απευθύνεται στη φεμινιστική σκέψη, όπως και στην ιστορία των γυναικών, ότι δηλαδή υπαγορεύονται από ιδεολογικές δεσμεύσεις και πολιτικές στρατηγικές και ως εκ τούτου δεν τους αξίζει η επιστημονική εγκυρότητα, αποτελεί μία ακόμη έκφραση των σχέσεων εξουσίας που συνδέονται με την παραγωγή και τη νομιμοποίηση της γνώσης. Η σύγχρονη διαδρομή της ιστορίας των γυναικών αποδεικνύει ότι η ιστορία, η ιστοριογραφία, είχε πάντοτε φύλο. Η ιστορία είναι πάντα *κάποιου*, έχει πάντοτε μια *σκοπιά*, ενώ αφήνει πάντα κάτι απέξω· άρα και η πιο γενική ή «συνολική» ιστορία λέει μόνο «μερικές αλήθειες»[5]. Το σημαντικό είναι ως ιστορικοί να το ξέρουμε αυτό και να το αναγνωρίζουμε.

Η δεύτερη στάση απέναντι στην ιστορία των γυναικών θα μπορούσε να

---

3. Βλ. τη διάκριση που κάνει ο Φίλιππος Ηλιού μεταξύ «εγγενούς ιδεολογικής λειτουργίας του ιστορικού έργου» και «ιδεολογικής χρήσης της ιστορίας», στο κείμενό του, «Η ιδεολογική χρήση της ιστορίας. Σχόλιο στη συζήτηση Κορδάτου - Ζεύγου», ανάτυπο από το π. *Αντί* 46/1976, Αθήνα 1976, σ. 4.

4. Marc Bloch, *Απολογία για την ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, μτφρ. Κώστας Γαγανάκης, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1994.

5. Για τον πολιτικό όσο και μερικό χαρακτήρα της γνώσης από τη σκοπιά της φεμινιστικής θεωρίας, βλ. ενδεικτικά Donna J. Haraway, «Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Patrial Perspective», στο βιβλίο της *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*, Free Association Books, Λονδίνο 1991, σ. 183-201 και Susan Harding (επιμ.), *Feminism and Methodology*, Indiana University Press, Μπλούμινγκτον 1987.

πει κανείς ότι είναι η άλλη όψη της πρώτης. Σύμφωνα με αυτήν, η ιστορία των γυναικών ασχολείται με θέματα που δεν έχουν ιστορικό ενδιαφέρον γιατί αποτελούν συμπτώματα ευρύτερων μηχανισμών, που είναι ήδη γνωστοί και αυτονόητοι στους ιστορικούς και επιπλέον έχουν συχνά καθολικό χαρακτήρα: οι διακρίσεις ενάντια στις γυναίκες, η ανισότητα των φύλων, το περιεχόμενο του ανδρισμού και της θηλυκότητας είναι τόσο καθολικά και διαχρονικά φαινόμενα που βγαίνουν έξω από το πεδίο της ιστορίας.

Τα παραδείγματα είναι εδώ πολλά και πολλών ειδών. Αρκετά προέρχονται από εμπειρίες φοιτητριών και φοιτητών στις συζητήσεις τους με διδάσκοντες στους οποίους προτείνουν να αναλάβουν εργασίες για θέματα που σχετίζονται με το φύλο. Θέματα, λόγου χάριν, όπως η πολιτική της 4ης Αυγούστου για τη θέση των γυναικών και η σύγκρισή της με τα εθνικοσοσιαλιστικά ευρωπαϊκά καθεστώτα ή η πρακτική της δημόσιας ατίμωσης όσων γυναικών κατηγορούνται για συνεργασία με τους Γερμανούς την περίοδο της Αντίστασης (πρόκειται για πραγματικά παραδείγματα), αντιμετωπίζονται από ορισμένους διδάσκοντες ως ανυπόστατα, ως «μη ιστορία», ή στην καλύτερη περίπτωση ως περιορισμένου ενδιαφέροντος, και απορρίπτονται. Ακόμη μεγαλύτερη αντίσταση εμφανίζεται στις περιπτώσεις που προτείνεται η προβληματική του φύλου για τη διερεύνηση θεματικών στις οποίες οι γυναίκες απουσιάζουν ή η παρουσία τους αποδίδεται σε παράγοντες που δεν σχετίζονται άμεσα με το φύλο: η μελέτη των εθνικοσωφρονιστικών πρακτικών της Μακρονήσου, λ.χ., μέσα από το πρίσμα των πολιτικών χρήσεων του ανδρισμού θεωρείται μεθοδολογικά αδόκιμη, ενώ οι αντιπαραθέσεις μεταξύ αντρών και γυναικών στο εσωτερικό του εργατικού κινήματος τείνουν να αποδίδονται αποκλειστικά σε διχαστικές στρατηγικές του κεφαλαίου· συγχρόνως, μολονότι πολύς λόγος γίνεται τελευταία για τους μηχανισμούς που ευνόησαν την πρώιμη θέσπιση δημοκρατικών θεσμών στην πρόσφατη ιστορία μας, ο αποκλεισμός από αυτούς του μισού πληθυσμού λόγω φύλου δεν φαίνεται να προβληματίζει ως προς το περιεχόμενο, το χαρακτήρα και τη λειτουργία τους.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ιστορία του φύλου αντιμετωπίζεται ως «γυναικεία ενασχόληση» με τις συνακόλουθες αρνητικές συνδηλώσεις, δηλαδή ως ενασχόληση ασήμαντη και περιορισμένη. Κατ' επέκταση, το ζήτημα του φύλου στην ιστορία ταυτίζεται με τις γυναίκες, με αποτέλεσμα να συντηρείται η διαδεδομένη αντίληψη πως ό,τι δεν αφορά τις γυναίκες δεν έχει φύλο.

Οι ιστορικοί μας, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, δεν ασχολούνται λοιπόν καθόλου με το φύλο, ούτε ενθαρρύνουν τους μαθητές ή τις μαθήτριές τους να ασχοληθούν με αυτό, προφανώς επειδή δεν το θεωρούν σημαντικό παράγοντα στα ιστορικά δρώμενα. Ωστόσο όλο και περισσότερο τον τελευταίο καιρό αρκετοί ιστορικοί αισθάνονται την ανάγκη να συμπεριλάβουν στις μελέτες τους κάποια σχετική αναφορά. Παρατηρούμε τότε ότι και πάλι εξακολουθούν να

ταυτίζουν το φύλο με τις γυναίκες και να το παραπέμπουν στις σταθερές εκείνες που ξεφεύγουν από το πεδίο της ιστορίας, στα τόσο παγκοίνως αυτονόητα και δεδομένα που δεν προσφέρονται για ιδιαίτερη διερεύνηση, κάτι ακόμη περισσότερο αναλλοίωτο και από το κλίμα και τη γεωγραφία, μια που αυτά τουλάχιστον είχαν την τύχη να απασχολήσουν επανειλημμένα τη σύγχρονη ιστοριογραφία. Φαίνεται από αρκετά παραδείγματα ότι οι συγγραφείς των σχετικών μελετών, ενώ αισθάνονται την ανάγκη να αναφερθούν στο ζήτημα του φύλου, αδυνατούν να προβληματοποιήσουν το «αυτονόητο».

Θα αναφέρω παραδειγματικά ορισμένες θεματικές που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια αντικείμενο σημαντικών ιστορικών μελετών για τη νεότερη και σύγχρονη Ελλάδα, κάποιες από τις οποίες περιέχουν και μνείες για τις γυναίκες: πρόκειται κατά κύριο λόγο για τη θεματική της εργασίας και για εκείνη της καθιέρωσης δημοκρατικών θεσμών. Επειδή το ζητούμενο εδώ δεν είναι η συστηματική κριτική, αλλά η επισήμανση των δυνατοτήτων που υπάρχουν για τον εμπλουτισμό της σύγχρονης ελληνικής ιστοριογραφίας με την προβληματική του φύλου, οι επισημάνσεις που ακολουθούν παραμένουν σε ένα γενικό επίπεδο αναφορών.

Η θεματική της εργασίας έχει βρεθεί τον τελευταίο καιρό στο επίκεντρο συζητήσεων μεταξύ ιστορικών του Μεσοπολέμου, κυρίως σε σχέση με τη συγκρότηση της ελληνικής εργατικής τάξης[6]. Τις περισσότερες φορές οι μελετητές επιχειρούν να τεκμηριώσουν την ύπαρξη ή την απουσία της ελληνικής εργατικής τάξης με βάση τη θέση των εργατών στην παραγωγική διαδικασία και την εξάπλωση των σχέσεων εξαρτημένης εργασίας: διάρθρωση της αγοράς εργασίας, μόνιμη ή εποχική απασχόληση, βιομηχανία ή βιοτεχνία, ειδικευμένη ή ανειδίκευτη εργασία, ποσοστά ανεργίας, μετανάστευσης κ.ά. Σε αυτό το πλαίσιο, οι αναφορές στο φύλο των εργατών, όταν περιλαμβάνονται, έχουν συνήθως περιθωριακό, θα λέγαμε «υποχρεωτικό» χαρακτήρα, χωρίς να ενσωματώνονται στην ανάλυση, καθώς ο παράγοντας φύλο δεν θεωρείται σημαντικός για τη διαπραγμάτευση του ζητουμένου. Έτσι η παρουσία κατά κύριο λόγο αντρών ή γυ-

6. Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830-1940*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1993· Στάθης Ν. Τσοτσορός, *Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939)*, τ. Α', Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1993· Antonis Liakos, «Problems on the formation of the Greek working class», *Études Balkaniques* 2 (1988), σ. 43-54· Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στο μεσοπόλεμο. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδειξη των κοινωνικών θεσμών*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1993· Πέτρος Πιζάνιας, *Οι φτωχοί των πόλεων. Η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα το μεσοπόλεμο*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1993· Σεραφείμ Σεφεριάδης, «Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 6 (1995), σ. 9-78.

ναικών σε έναν βιομηχανικό ή βιοτεχνικό κλάδο εξετάζεται αποκλειστικά και μόνο ως προς το ύψος των αμοιβών και τις ειδικότητες, χωρίς να θεωρείται ότι επιδρά με κάποιον άλλο τρόπο, λ.χ. στο χαρακτηρισμό των εργασιών ως ειδικευμένων ή ανειδίκευτων, στις μορφές δράσης ή αντίστασης, εντέλει στη συγκρότηση διαφοροποιημένης εργατικής ταυτότητας ανάλογα με το φύλο.

Η υποβάθμιση της σημασίας του φύλου ως βασικού παράγοντα στη διαμόρφωση ιεραρχικών σχέσεων στο πεδίο της εργασίας φανερώνεται και από την αντιμετώπιση της νομοθεσίας για την προστασία της εργασίας γυναικών και παιδιών, η οποία θεσπίζεται τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα με κεντρικό επιχείρημα την ανάγκη να περιοριστεί η εργασία των γυναικών, αφενός για να επιστρέψουν στον βασικό τους προορισμό της συζύγου και μητέρας και αφετέρου για να μειωθεί η ανεργία των αντρών. Η σαφήνεια της επιχειρηματολογίας αυτής είναι τέτοια ώστε μόνο η παραδοχή της από σύγχρονους ιστορικούς ως αυτονόητης μπορεί να τους κάνει να αποδίδουν στις ρυθμίσεις αυτές καταρχήν «ανθρωπιστικό» περιεχόμενο[7].

Η θεματική της δημοκρατίας, από την άλλη, σχετίζεται με τη συζήτηση για τα πολιτικά δικαιώματα και την ιδιότητα του πολίτη, όπως διαμορφώνονται στην Ελλάδα από τον 19ο αιώνα. Είναι χαρακτηριστικό, λ.χ., το γεγονός ότι στην πρόσφατη συζήτηση για τη σημασία της πρώιμης ανδρικής ψήφου στην Ελλάδα και τη σύνδεσή της με το ιδιοκτησιακό καθεστώς και τη διαμόρφωση των πολιτικών πρακτικών, πολλοί συγγραφείς εξακολουθούν να αναφέρονται στην «καθολική ψήφο» όταν μιλούν για το 1864. Εκεί όπου διευκρινίζεται ότι η καθολικότητα αυτή δεν περιλαμβάνει πάντως τις γυναίκες, το γεγονός θεωρείται λυπηρή ένδειξη οπισθοδρομικής νοοτροπίας, με παγκόσμια αποδοχή έως πρόσφατα, χωρίς να προβληματίζουν οι επιπτώσεις του στην άσκηση της πολιτικής και το περιεχόμενο της δημοκρατίας[8]. Η παραδοχή αυτή ωστόσο δυσχεραίνει τη διερεύνηση της σημασίας που είχε για τη θεμελίωση της σύγχρονης δημοκρατίας ο αποκλεισμός των γυναικών από την πολιτική καθώς και των επιπτώσεων που είχε η ιστορική συγκρότηση της ιδιότητας του πολίτη ως δυτικοκεντρικού, αστικού και αρσενικού προτύπου.

Οι παραπάνω θεματικές αφορούν, κατά τη γνώμη μου, αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε προνομιακό χώρο συνομιλίας μιας ιστορίας του φύλου με τη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία. Από την άποψη αυτή, οι επισημάνσεις που προηγήθηκαν αποσκοπούν να δείξουν ότι η συνομιλία αυτή ακόμη

---

7. Χατζηιωσήφ, ό.π., σ. 291.

8. Γιώργος Χ. Σωτηρέλης, *Σύνταγμα και εκλογές στην Ελλάδα 1864-1909. Ιδεολογία και πράξη της καθολικής ψηφοφορίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1991, σ. 211-219· Γ. Β. Δερτιλής, *Αεί παίδες απαίδευτοι; Είκοσι τρία σχόλια περί εθνικισμού. πλούτου και παιδείας*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1996, σ. 115.

εκκρεμεί και πάντως προϋποθέτει να δεχτούμε ότι εκείνο που θεωρούμε κάθε φορά στην ιστορία ως δεδομένο και αυτονόητο δεν είναι ούτε πάντα ούτε για όλους τέτοιο.

Το κεντρικό ζήτημα που τίθεται στην περίπτωση αυτή και που αφορά γενικά την ιστορία είναι ποιός αποφασίζει τι είναι σημαντικό και τι ασήμαντο από όσα έγιναν στο παρελθόν; Αν ιστορία είναι τα ερωτήματα που θέτει ο ιστορικός (όπως μας έμαθε, ανάμεσα σε άλλους, ο ίδιος Μαρκ Μπλοκ που ανέφερα παραπάνω), ποιοί μηχανισμοί νομιμοποιούν ορισμένα ερωτήματα ενώ απαξιώνουν άλλα; Μήπως το τί είναι ιστορικά ενδιαφέρον για να γίνει αντικείμενο μελέτης προσδιορίζεται κάθε φορά, εκτός των άλλων, και από τη θεσμική αναγνώριση και κατοχύρωση των φορέων της κρίσης; Αυτό που γίνεται τα τελευταία χρόνια στο ελληνικό πανεπιστήμιο σε σχέση με τις σπουδές ιστορίας είναι, νομίζω, δηλωτικό προς αυτή την κατεύθυνση: η γενιά των ιστορικών που παίζει σήμερα σημαντικό ρόλο στα ακαδημαϊκά πράγματα επέλεξε να υπονομεύσει την κυριαρχία της εθνικιστικής ιστοριογραφίας όχι με μια στρατηγική άμεσης αντιπαράθεσης, αλλά με μια στρατηγική έμμεσης άλωσης, ελέγχοντας δηλαδή τους όρους αναπαραγωγής του ιστορικού επαγγέλματος, κατά κύριο λόγο μέσα από τα νέα πανεπιστήμια της περιφέρειας, και επιχειρώντας να πλήξει με αυτόν τον τρόπο το κύρος των παραδοσιακών κεντρικών οχυρών του. Η διαπάλη των ιδεών, στην οποία αναφέρθηκα παραπάνω, προϋποθέτει θεσμικά ερείσματα και διεξάγεται με όρους διαπάλης για την κατανομή της εξουσίας, στην προκειμένη περίπτωση της εξουσίας που αφορά τους όρους αναπαραγωγής της διεκδικούμενης κάθε φορά ως έγκυρης ιστορικής γνώσης. Είναι τυχαίο ότι σε κανένα ιστορικό τμήμα δεν υπάρχει ούτε ένα μάθημα που να θέτει ρητά το ζήτημα του φύλου στην ιστορία; ότι όσοι —και κυρίως όσες— ενδιαφέρονται για την ιστορία των γυναικών στρέφονται σε πανεπιστημιακά ιδρύματα του εξωτερικού, υποθηκεύοντας με τις θεματικές τους επιλογές το επαγγελματικό τους μέλλον; Θα μπορούσε βέβαια να αναγνωρίσει κανείς ότι ένας βασικός λόγος για την αδιαφορία των «νέων» ιστορικών μας για την προβληματική του φύλου είναι η πρόσφατη και επομένως ασταθής θεσμική τους εξουσία. Η εδραίωσή της, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη, νομίζω, ζήτηση από τα κάτω, θα μπορούσε ίσως να μας επιφυλάξει ευχάριστες εκπλήξεις στο μέλλον.

Να διευκρινίσω πάντως ότι το ζητούμενο δεν είναι να αποκατασταθεί κάποια αδικία, να προστεθεί και λίγο από το νέο προϊόν για να φαίνεται ότι ακολουθούμε τις εξελίξεις. Το ζητούμενο είναι να προβληματιστούμε για τον τρόπο με τον οποίο γράφουμε ιστορία, να μιλήσουμε για την ισχύ του θετικισμού στην ιστορική μας πρακτική και για τις συνέπειές της. Από την άποψη αυτή, η προβληματική του φύλου στην ιστορία θέτει ένα θεωρητικό —δηλαδή πολιτικό— ζήτημα που εμπλουτίζει τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε το παρελθόν, μας βοηθά επομένως να κάνουμε καλύτερη ιστορία.

Θα ήθελα να κλείσω με μία παρατήρηση και ένα παράθεμα. Η προβληματική του φύλου στην ιστορία έχει σήμερα μπροστά της ένα ευρύ πεδίο διερεύνησης και εφαρμογών. Καλείται να μελετήσει τους σύνθετους τρόπους με τους οποίους οι ιστορικές αλλαγές επιδρούν στα φύλα, αλλά και στο εσωτερικό του κάθε φύλου, τις μεταβαλλόμενες σημασίες του φύλου σε διαφορετικά ιστορικά συμφραζόμενα, καθώς και τις επιδράσεις τους στις κοινωνικές σχέσεις. Με την έννοια αυτή, το αρχικό ερώτημα που τέθηκε πριν από είκοσι χρόνια «υπάρχει ιστορία των γυναικών;» γίνεται σήμερα «μπορεί να υπάρχει ιστορία χωρίς γυναίκες — και χωρίς άντρες;», μπορεί δηλαδή να υπάρχει ιστορία που δεν θα παίρνει υπόψη της τη διάσταση του φύλου σε όλες του τις εκδοχές; Ή για να χρησιμοποιήσω την εύστοχη διατύπωση της βρετανίδας ιστορικού των νεότερων χρόνων, Όλγουιν Χάφτον:

«Ποιός θα φανταζόταν στο εξής μια ιστορία της θρησκείας και των θρησκευτικών πρακτικών που δεν θα αναφέρεται στη διάκριση των φύλων για να εξηγήσει τη διαφορετική εμπλοκή των γυναικών και των αντρών; Ποιός θα σκεφτόταν να γράψει μια ιστορία των υφαντουργικών βιομηχανιών χωρίς να αναφέρει την υπερβολικά φτηνή εργατική δύναμη των εργατριών που επέτρεψε την απογείωση προς την ανάπτυξη, και ποιος θα έγραφε μια ιστορία των καταναλωτικών συμπεριφορών χωρίς να πάρει υπόψη του τις διαφοροποιημένες απαιτήσεις του ενός και του άλλου φύλου; Ποιός, το 1994, θα μελετούσε την ιστορική δομή των μετακινήσεων χωρίς να λογαριάσει τις γυναίκες που μένουν επιτόπου για να ασχοληθούν με τη γεωργική μονάδα, απαραίτητη στην κοινότητα;»[9].

Αφήνω την απάντηση στην κρίση του καθενός.

9. Olwen Hufton, «Femmes/hommes: une question subversive», *Passés recomposés. Champs et chantiers de l'histoire, Autrement* 150-151 (1995), σ. 242.